

Ивана Комаџина

АНА ДАНДОЛО – ПРВА СРПСКА КРАЉИЦА?*

САЖЕТАК: У раду се анализом извора долази до закључка да је млетачка племкиња Ана Дандоло била прва српска краљица. Такође, показује се да је она била трећа супруга првог српског краља Стефана Првовенчаног. До склапања брака између Стефана и Ане дошло је у првој половини 1217. године, а потом је уследило и крунисање. Ана Дандоло надживела је свог супруга скоро пуне четири деценије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ана Дандоло, Стефан Првовенчани, Србија, Венеција, крунисање, Сопоћани

Одавно је у науци запажен податак који је забележио млетачки дужд Андрија Дандоло средином XIV века у својој *Chronica per extensum descripta*, а који се тиче брака који је склопљен између Стефана Немањића и Ане Дандоло.¹ У дванаесту годину владавине дужда Петра Зијанија (*Petrus Ciano*, 1205–1229), под којом се подразумева период од 5. августа 1216. до 5. августа 1217. године, хроничар Дандоло смешта следеће редове: „Такође и Стефан, господар Рашке и Србије, који се називао велики жупан, чим унуку покојног дужда Хенрика Дандола беше узео за жену, пошто се на наговор жене одрекао шизме, преко посланика од папе је добио да буде украшен краљевским насловом, и преко легата кардинала ради тога послатог, заједно са женом је крунисан”.²

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси” (ев. бр. 177029).

¹ Љ. Ковачевић, „Жене и деца Стефана Првовенчаног”, *Глас СКА* 60 (1901) 4; Ј. Радонић, „Жене и деца Стефана Првовенчаног од Љуб. Ковачевића”, *Летопис МС* 208 (1901) 127; К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1952², 169; *Историја српског народа* I, ур. С. Ћирковић, Београд 1981, 299 (Б. Ферјанчић).

² „... Stetanus (!) quoque dominus Raxie et Servie, qui megadipanus (!) apelabatur, dum neptem condam Henrici Dandulo ducis accepisset in coniugem, ex suasione uxoris, abiecto scismate, per nuncios a papa optinuit ut regio titulo decoratus esset, et per legatum cardinalem ad hoc missum, una cum coniuge

Такође, познато је да вест о браку и крунисању великог жупана Стефана за краља Србије доноси и један старији извор, хронолошки знатно ближи самом догађају. У питању је чувена *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* Томе Архиђакона. Сплитски хроничар, пишући пре свега црквену историју свог града, бележи, природно, и важне политичке догађаје, међу њима и Стефаново крунисање. Након описивања припрема краља Андрије за крсташки поход у Свету земљу, а које су се одвијале у Сплиту током августа 1217. године, Тома бележи да је „у то време Стефан, господар Србије или Рашке, који је назван великим жупаном, послао угледне посланике Апостолској столици, да затраже од папе Хонорија III краљевску круну. Послао је, наиме (папа) свог легата, који је дошавши крунисао њега (тј. Стефана) и учинио га првим краљем његове земље.”³ Неспорна је, дакле, вест о Стефаном крунисању за првог српског краља и то да се тај догађај збио 1217. Ипак, за разлику од Томе Архиђакона, Андрија Дандоло истиче да је уз Стефана краљевску круну тада примила и његова жена Ана Дандоло, и да је то *уследило* одмах после њеног ступања у брак са српским великим жупаном (*dum neptem...ducis accepisset in coniugem*). Нема сумње да је вест Андрије Дандоло о тим догађајима знатно потпунија у односу на Томину, који му је, узгред речено, и један од извора при састављању његове *Хронике*. Ипак, када се упореде бројни редови Томине *Историје* и Андријине *Хронике*, може се приметити да млетачки дужд на многим местима исправно допуњује вести сплитског архиђакона. Тако, на пример, и један и други вест о Стефановом крунисању везују за догађаје који описују крсташки поход угарског краља Андрије II (1205–1235) из 1217. године.⁴ Међутим, када се направи поређење тих сведочанстава, јасно је да је Томино приповедање о Андријиној експедицији испуњено претежно описима догађаја који су се одвијали у његовом родном граду, Сплиту. Дандоло пак детаљније описује догађаје у самој Палестини и то прилично поуздано.⁵ Осим богате изворне подлоге коју је користио за своје

coronati sunt...” *Andreae Danduli Venetorum Ducis Chronicon Venetum, a pontificatu S. Marci ad Annum usque MCCCXXXIX, Rerum Italicarum Scriptores XII*, ed. L. A. Muratori, Milano 1778, 287.

³ „...Eodem tempore Stephanus dominus Servie sive Rasie, qui mega iupanus appellabatur, missis apochrisariis ad Romanam sedem impetravit ab Honorio summo pontifice coronam regni. Direxit namque legatum a latere suo, qui veniens coronavit eum primumque regem constituit terre sue...” *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. O. Perić, D. Karbić, M. Matijević Sokol, J. Ross Sweeney, Budapest – New York 2006, 162.

⁴ *Thomae archidiaconi Historia*, 159–165; *Andreae Danduli Chronicon*, 286–287.

⁵ Према Томи Архиђакону, краљ Андрија је са великим успехом порушио бројне градове у Палестини и уклонио сваку препреку која му је била на путу, али ипак „*invida fatorum series*”, заустављен је тај његов вредан поход (*bonus ipsius successus*), *Thomae archidiaconi Historia*, 164. Млетачки дужд, иако пише век и по од самих догађаја, набраја учеснике поменутог похода те наводи да су поред угарског краља учешће узели и јерусалимски краљ, кипарски краљ, војвода Аустрије и војвода Баварске и латински патријарх, али да њихови подухвати нису вредни хвале

дело, дужд је у њеном састављању имао још једну значајну предност: и сам је био припадник породице Дандоло, једне од најугледнијих млетачких патрицијских породица, са чијом историјом је несумњиво био веома добро упознат. Пишући своје дело, дужд је сматрао неопходним и зарад породичне историје да наведе чињеницу да се његова рођака Ана удала за српског великог жупана Стефана Немањића, а да је потом постала прва српска краљица. Одбацујући дуждеве мотиве да увелича значај своје породице као узрок за приписивање једне тако важне историјске улоге његовој рођаци, сматрам да се податку Андрије Дандола може указати поверење.

На основу Дандоловог излагања изгледа да је крунисању претходило склапање брака са Аном, а потом и Стефаново *одрицање од њавославља* зарад круне. Колико оваква хронологија догађаја одговара ономе што из других извора знамо о Стефановим брачним везама? Без обзира на то када је брак са византијском принцезом Евдокијом склопљен,⁶ окончан је сигурно 1201. или 1202. године.⁷ Веома значајан извор за проучавање између осталог и Стефанових брачних веза представља једно писмо охридског архиепископа Димитрија Хоматина које је одговор на Стефаново писмо и које је насловљено *О незаконитим и забрањеним браковима* (*Περὶ ὕμνων ἀθεμίτων καὶ κεκωλυμένων*).

У уводном делу писма „архиепископ Прве Јустинијане и целе Бугарске” поздравља Стефана и обраћа му се врло усрдно као „великом жупану целе Србије и Дукље”,⁸ а у следећим редовима одмах прелази на разлоге упућивања писма. Наиме, велики жупан Стефан је пожелело „да дозна јасније како то да је забрањен брак који је договорен да буде” између њега и „преблагородне Комнине, кира Марије, ћерке блаженог и славног

(nichil laudabile peregerunt), односно да њима није ништа значајно постигнуто, *Andreae Danduli Chronicon*, 287. Познате су размере Андријиног неуспеха у Палестини, в. S. Runciman, *A History of the Crusades III. The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Cambridge 1951, 147–149; *A History of the Crusades II*, ed. K. M. Setton, *The Later Crusades 1189–1311*, edd. R. Wolff, H. Hazard, London 1969, 386–394 (Т. С. Van Cleve), а тачне податке које је прибележио у својој *Хроници* Дандоло свакако дугује поузданости својих извора.

⁶ Услед различитог тумачења основне вести о браку Стефана и Евдокије, а коју налазимо у делу византијског историчара Никите Хонијата, у историографији су се појавила два схватања о времену склапања овог брака. Према првом он је склопљен након битке на Морави, 1190. године, док се према другом то ипак догодило 1186/1187. Искрпан преглед литературе о овом питању, *Византијски извори за историју народа Југославије*, ур. Г. Острогорски, Београд 1971, 164, нап. 194; в. и *ИСН I*, 259–260, 263–264; Б. Ферјанчић, „Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века”, *Стефана Немања – Свети Симеон Мироточив*, Београд 2000, 40–41 (зборник).

⁷ *ИСН I*, 268.

⁸ *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, ed. G. Prinzing, Berlin – New York 2002, № 10, р. 55, II. 2–6; В. Станковић, „Стефан Немањић и његов брат Сава у списима Димитрија Хоматина”, *Византијски свет на Балкану I*, прир. Б. Крсмановић, Ј. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 113–114.

Комнина кир Михаила”, свакако синовице у то време господара Епира Теодора Анђела.⁹ Архиепископ Димитрије на то одговара, тачније објашњава Стефану да није могуће остваривање тог брака због тога што „божанствени и благочестиви закони и божанствене одредбе отаца забрањују бракове до седмог степена по крви, оне по брачном сродству до шестог степена”,¹⁰ а брак између Стефана и Марије био би у петом степену брачног сродства.¹¹ Тај пети степен, како и сам Хоматин пише, огледао би се у томе што је Стефанова сестра, иначе непозната именом, била удата за Манојла, рођеног брата почившег Михаила, оца несудане невесте Марије. Према томе, Марија и њен стриц Манојло су у трећем степену сродства, док су Стефан и његова сестра, супруга Манојлова, у другом степену сродства.¹² Овакав став по питању поменутог брака Хоматин додатно илуструје речима неприкосновеног црквеног ауторитета Василија Великог, који је једноставно рекао: „код оних код којих се имена рода срећу, код њих је брак незаконит”.¹³

Међутим, осим што у писму архиепископ детаљно Стефану образлаже зашто је његов толико прижељкиван брак немогућ, он разрешава и једну другу Стефанову недоумицу. Како из писма произлази, велики жупан је био збуњен првобитном одлуком којом је његовом првенцу Радославу архиепископ одобрио брак са другом ћерком покојног Михаила I, Теодором. Хоматин пак потврђује да се они налазе у крвном сродству те да је због тога забрањен, али да је и Стефанов забрањен, иако није у крвном сродству.¹⁴ До целе пометње је по свој прилици дошло због (не)обавештености Хоматиновог претходника, архиепископа Јована Каматира, који је одлучивао о могућности склапања брака између Радослава и Теодоре.¹⁵

⁹ „...δι’ οὗ ἠθέλησας μαθεῖν σαφέστερον, ὅπως εὐρίσκεται κεκολυμένον τὸ συνάλλαγμα τὸ λαληθὲν γενέσθαι ἐπὶ τε τῇ εὐγενείᾳ σου καὶ τῇ ευγενεστάτῃ Κομνηνῇ, κυρᾷ Μαρία, τῇ θυγατρὶ τοῦ μακαρίτου καὶ ἀοιδίου Κομνηνοῦ κυροῦ Μιχαήλ...”, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, № 10, р. 55, ll. 7–14. Јасно је да ово Хоматиново писмо представља одговор на претходно упућено Стефаново и нема сумње да је велики жупан нешто раније већ добио одречан одговор архиепископа по питању брака између њега и Марије Комнине.

¹⁰ Одмах затим Хоматин додаје и објашњење да се „по крви зову они од истог рода, по брачном сродству они из брачних веза”: „...οἱ θεῖοι καὶ φιλευσεβεῖς νόμοι καὶ τὰ θεῖα τῶν πατέρων θεολίσματα τοὺς μὲν ἐξ αἵματος γάμους μέχρι τοῦ ἑβδόμου βαθμοῦ κολούουσι, τοὺς δὲ ἐξ ἀγχιστείας μέχρι τοῦ ἕκτου· ἐξ αἵματος δὲ λέγονται οἱ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ γένους, ἐξ ἀγχιστείας δὲ οἱ ἀπὸ ἐπιγαμβρείας...”, *Ibidem*, № 10, р. 55, ll. 15–19.

¹¹ *Ibidem*, № 10, р. 55, ll. 19–20.

¹² *Ibidem*, № 10, р. 55, ll. 20–25.

¹³ *Ibidem*, № 10, р. 55, ll. 29–31.

¹⁴ *Ibidem*, № 10, р. 56, ll. 33–37.

¹⁵ Након што Хоматин истакне да је Стефану забрањен брак иако није у крвном сродству са невестом, следе помало нејасни редови у којима Хоматин наводи како Стефанови посланици „нису стигли да приме одлуку о томе”, свакако одлуку архиепископа Каматира о браку Радослава и Теодоре, те да „због тога нису могли да потпуно извести о томе” Стефана, *Ibidem*, № 10, р. 56, ll.

Наиме, претходне године у односу на време састављања овог писма, посланици Стефана Немањића упутили су се у Охрид к архиепископу Каматиру како би добили његово канонско тумачење и сагласност по питању подобности поменутог брака. Архиепископ Јован Каматир, како пише Хоматин, „подразумевајући да твоја племенитост има сина од *друје* жене, а не од кира Евдокије, *исправно је рекао да је њај брак дозвољен*, јер се налази у *седмом сџејену сродсџива њо браку*”.¹⁶ Међутим, чим су му Стефанови посланици указали на то да је Радослав Евдокијин син, а не од *друје* жене, архиепископ Јован је одмах забранио брак Радослава и Теодоре јер се у том случају они налазе „у седмом степену сродства по крви”.¹⁷ Нема сумње, архиепископ Јован поступио је у складу са одредбама канона и закона и забранио поменути брак. Тиме и прича о покушају Радослављеве женидбе добија епилог.

Ипак, чињеница да је у првом случају брак био дозвољен, када се мислило да је *друја жена* Радослављева мајка а не Евдокија, управо нашу причу о првој српској краљици чини занимљивом. Само по себи намеће се питање да ли је та друга Стефанова жена могла бити Ана Дандоло? Одговор се крије у самим редовима писма. Брак је најпре био дозвољен јер би се, у случају да је та *друја жена* била Радослављева мајка, супружници налазили у седмом степену брачног сродства. Будући да не постоји ниједан податак који породицу млетачке племкиње Ане Дандоло на било који начин повезује са родитељима и прецима Теодоре Ангелине Дукене Комнине, који припадају кругу значајних царских и племићких византијских породица,¹⁸ основано је претпоставити да поменути *седми сџејен брачној сродсџива* ни на какав начин није проистицао из брачних веза Дандола и Византинаца. Самим тим постаје јасно да Ана Дандоло није била Стефанова друга већ *шрећа жена*.¹⁹

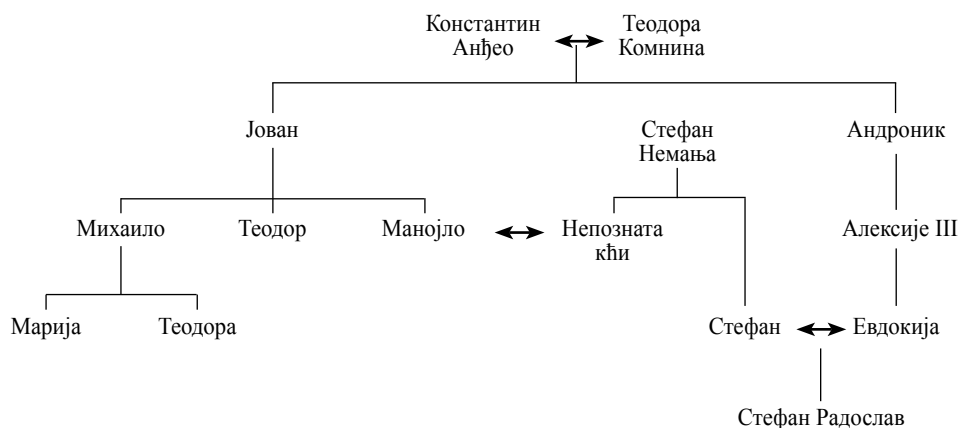
38–41. Сумња у ово Хоматиново навођење проистиче управо из наредних редова писма из којих се јасно види да су управо Стефанови посланици били ти који су указали Каматиру на његов првобитни пропуст, те је због тога тешко поверовати у њихову необавештеност. Пре ће бити да Стефану није било јасно по ком основу је у првом случају Радославу брак био дозвољен. Ипак, није искључено ни то да је вештим речима Хоматин желео да прикрије и пропусти свог претходника.

¹⁶ „... Ὑπολαβὼν δὲ ὀφρχειπισκοπος ἀπὸ ἄλλης γυναικὸς ἔχειν τὸν υἱὸν τὴν εὐγένειαν σου καὶ οὐ χὶ ἀπὸ τῆς κυρᾶς Εὐδοκίας, εἰθὺς εἶπεν ἀκόλυτον εἶναι τὸ τοιοῦτον συνάλλαγμα ὡς ἐξ ἀρχιστείας εἰς ἐβδομον βαθμὸν καθιστάμενον...”, *Ibidem*, № 10, р. 56, ll. 41–48.

¹⁷ *Ibidem*, № 10, р. 56, ll. 48–54.

¹⁸ В. генеалoшка и просопографска истраживања према К. Βαρζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών* I–II, Θεσσαλονίκη 1984.

¹⁹ Љ. Ковачевић, „Жене и деца Стефана Првовенчаног”, 27–31, износи тезу да је Ана Дандоло *друја жена* Стефана Немањића, али без аргумената. Наиме, Љ. Ковачевић је само на основу чињенице да је архиепископ Каматир најпре мислио да је друга жена родила Радослава, а касније сазнао да је то ипак била Евдокија, у тој жени препознао Ану Дандоло. Затим, на како се види климавим основама, он изводи да се Стефан оженио Аном 1207, да је она умрла 1217, те да је у

Сада када је јасно да је Стефан ступио у брак по трећи пут са Аном Дандоло, свакако након овог Хоматиновог писма, намећу се питања у вези са годином његовог настанка и хронологијом догађаја који се у њему помињу. Писмо је, међутим, недатирано, али се на основу унутрашње анализе података које пружа може оквирно датирати у раздобље од средине 1216. до почетка 1217.²⁰ То би онда значило да је Стефан у току 1216. упу-

тој години безуспешно просио Марију Комнину. На крају, како му тај трећи брак није остварен, Љ. Ковачевић закључује да је Стефан Немањић краљевску круну примио као удовац. У прилог томе да је брак са Аном Дандоло остварен 1207, Ковачевић, „Жене и деца Стефана Провенчаног”, 30, наводи и један натпис, који се налази уз слику краљице Ане у Понто Касалеу, за коју каже, прихватајући мишљење М. Валтровића, да је рађена доста касније, можда по оригиналу, а можда и „са свим на памет”, и уз коју стоји поменути натпис на коме се бележи 1207. година и податак да је Ана Дандоло Стефанова жена и да је унука њо мајци млетачкој дужда. Радонић, „Жене и деца Стефана Провенчаног од Љуб. Ковачевића”, 127–128, одбацио је и натпис и слику као ваљан аргумент јер нису савремени. Сем тога, и на самом натпису се истиче да је Ана унука њо мајци Енрика Дандола млетачког дужда, а добро је познато да је њен отац Рајнерије био син славног дужда, в. Т. Madden, *Enrico Dandolo and the rise of Venice*, Baltimore–London 2003, 81, 101–103, 174, 202. Радонић, н. д., 128–129, указујући поверење податку Андрије Дандола, сматра да је Ана Дандоло била Стефанова трећа жена и да је брак склопљен 1217; в. и Ј. Радонић, *Слике из историје књижевности*, Београд 1938, 92–94; М. Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Виндзор 1956, 18, прихвата ту тезу и износи претпоставку да је Стефан између Евдокије, од које се раставио 1202, и Ане, са којом се оженио 1217, имао „жену о којој ми за сада не знамо ништа”, али без изворне потпоре. Б. Ферјанчић упозорава на податак Андрије Дандола, али се ипак опредељује да је брак Стефана и Ане склопљен 1207/1208, *ИСН I*, 299; Љ. Максимовић, „Византинизми краља Стефана Радослава”, *Зборник радова Византолошког института*, 46 (2009) 141, нап. 9, такође прихвата тезу да је брак склопљен 1207/1208, док, са друге стране, С. Ћирковић сматра да је Ана била трећа Стефанова жена и да је дошла у Србију око 1216, *Српски биографски речник I*, Нови Сад 2004, 139.

²⁰ Г. Принцинг у најновијем издању писама архиепископа Димитрија Хоматина допушта да је писмо настало између средине 1216. и почетка 1217, а за такво датирање се опредељује јер се Михаило I Анђео, епирски владар, у њему помиње као покојни († крајем 1214, сигурно пре почетка 1215), затим Хоматин пише писмо као архиепископ, а не као хартофилак, док се Стефан Немањић

тио своје посланике архиепископу Хоматину како би од њега добио одговор на питање да ли је могућ брак између њега и принцезе Марије,²¹ након што је, како и у самом Хоматиновом писму стоји, *ἱρεῖςχογνε ἰοδινε* архиепископ Јован Каматир ипак забранио брак између његовог сина првенца Радослава и принцезе Теодоре, што би, узимајући у обзир византијско рачунање почетка године од 1. септембра, одговарало 1215/1216. Дакле, може се рећи да је Стефанова „брачна дипломатија” са Епирцима отпочела највероватније 1215. г. и трајала је нешто више од годину дана. Након што је у свом писму Стефану из 1216/1217. г. архиепископ Хоматин детаљно образложио разлоге због којих ни он, а ни његов претходник нису дозволили орођавање Немањића са Анђелима, српски велики жупан се окреће Западу и склапа брак са Млечанком Аном Дандоло.

У поменутом писму архиепископа Хоматина Стефану Немањићу издваја се још једна реченица која се односи на брачне везе које је велики жупан покушавао да оствари. Наиме, архиепископ Хоматин прилично проницљиво, да би оправдао своју по Стефана неповољну одлуку о орођавању византијске и српске породице, наводи следеће: „... јер један закон каже, у браковима не треба гледати намеру, него оно што је прикладно и свето”.²² Архиепископ је очигледно био свестан политичке позадине брачних преговора, те је упозорио Стефана на то да изнад његовог стремљења стоје каноци и закони који се морају поштовати. Преписка у циљу склапања брачних веза отпочела је, дакле, 1215, након смрти Михаила I Анђела. Односи између Епира и Србије последњих година живота Михаила I били су непријатељски, упркос чињеници да је Стефанова сестра свакако била у то време у браку са Михаиловим братом Манојлом.²³

још увек помиње као велики жупан, а познато је да је крунисан за краља 1217, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, *72–*73.

²¹ У историографији постоји теза да Стефан Немањић није могао просити Марију зато што је она у то време већ била у браку са Константином Малиасином, тесалским великашом, Б. Ферјанчић, „Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)”, *Зборник радова Византолошкој инстџитиуџи*, 27/28 (1989) 116–117. Међутим, важно је истаћи чињеницу да акт из 1215, у којем се Константин Малиасин назива „зетом по нећаки господина Теодора Комнина Анђела”, не наводи име његове жене, Miklosich–Müller, *Acta et diplomata graeca medi aevi IV*, Vindobonae 1871, 382. Да се она звала Марија сазнаје се из повеље епирског владара Михаила II Анђела из 1246, и то из њеног увода који није био део оригиналне исправе него представља каснији додатак, настао након смрти Михаила II Анђела 1268, Miklosich–Müller IV, 345–346. Ипак, уколико се последњем податку поклати поверење, уједно се оспорава исказ архиепископа Хоматина, добро обавештеног савременика тих догађаја. Како би се ускладиле вести савременог и нешто познијег извора, D. Nicol, *The despotate of Epiros*, Oxford 1957, 49 изнео је тезу да је Михаило I Анђео имао две ћерке с истим именом Марија, с тим што је једна била из законитог брака, удата за Малиасина, а друга ванбрачна кћи коју је просио Стефан Немањић, в. и Ферјанчић, „Србија и византијски свет...”, 116.

²² *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, № 10, р. 55, лл. 28–29.

²³ Ферјанчић, „Србија и византијски свет...”, 106–108, закључује да је брак Немањине кћери и Манојла Анђела највероватније склопљен 1207/1208. В. и Б. Ферјанчић, Јб. Максимовић,

Михаило је 1214. напао српски Скадар, али се град убрзо поново нашао у српским рукама, а епирски владар је крајем 1214. или почетком 1215. изгубио живот.²⁴ Након Михаилове смрти, пошто је на престо дошао његов брат Теодор, односи са Епиром знатно су се поправили и то добрим делом због Теодорових амбициозних планова за обнову Византијског царства.²⁵ Без обзира на то што је српска лоза била преко Немањине кћери већ повезана са епирском породицом, Стефан је највероватније из политичких разлога желео чвршће везе са Епирцима. Познато је да је 1215. или 1216. г., њему претила опасност са севера и истока оличена у моћном угарском владару Андрији II и амбициозном латинском цару Хенриху Фландријском. Њихов план је, наиме, био да ратом прогнају Стефана из Србије, а да земљу међу собом поделе. До борби ипак није дошло, већ је дипломатским путем Стефан спречио напад на Србију.²⁶ Међутим, како у Хоматиновом писму недвосмислено стоји, није дошло ни до остваривања планираних брачних веза.

Намеће се питање у каквим околностима и зашто је дошло до брака између Стефана Немањића и млетачке племкиње. Како се писмо у вези са Стефановим браком са Маријом датира у другу половину 1216. или почетак 1217. г., брак са Аном је дакле остварен током прве половине 1217. г., јер се на основу поменутих извора западног порекла зна да је крунисање Стефана и Ане обављено после августа 1217, али није најјасније који су разлози навели српског великог жупана да оствари брачне везе са једном западном племкињом. Политичке прилике на Балкану су се у то време

„Свети Сава и Србија између Епира и Никеје”, *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. С. Ћирковић, Београд 1998, 13–15, уз преглед старије литературе; Д. Целебџић, „Друштво у Епирској држави прве половине XIII века”, Београд 2012 (докторска дисертација у рукопису), 2–8.

²⁴ У *Житију Св. Симеона* од Стефана Првовенчаног, при описивању *шестог чуда Св. Симеона*, наводи се да је Михаила I Анђела убио један од његових слугу, потакнут од стране Св. Симеона кроз великомученика Св. Ђорђа, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, изд. Љ. Јухас Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 1999, 90–92; Ни Георгије Акрополит у својој *Историји* при описивању ових догађаја није ништа детаљнији већ наводи да је Михаила на спавању убио један од његових слугу по имену Ромеј, *Acropolis Opera* I, edd. A. Heisenberg, P. Wirth, Stuttgart 1978, 25; *ИСН I*, 305 (Б. Ферјанчић), Ферјанчић, „Србија и византијски свет...”, 109; Целебџић, „Друштво у Епирској држави”, 8–9. Негде у то време, независно од напада епирског владара на Скадар, српски жупан водио је борбе са латинским царем Хенрихом Фландријским, бугарским царем Борилом и великашом Стрезом, в. детаљније, Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, „Вести Димитрија Хоматијана о власти Драгувита”, *Зборник радова Византолошког института* 20 (1981) 54, нап. 41, 55; Р. Радић, „Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века”, *Зборник радова Византолошког института*, 24–25 (1986) 231–234; Р. Радић, „Свети Сава и смрт обласног господара Стреза”, *Свети Сава у српској историји и традицији*, (ур. С. Ћирковић), Београд 1998, 51–61.

²⁵ К. Βαρζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών II*, Θεσσαλονίκη 1984, 548–637; Ферјанчић, „Србија и византијски свет...”, 118.

²⁶ Стефан се најпре састао са Андријом у граду Равном, а потом са Хенрихом у Нишу, коме је једва дозволио да напусти Србију, Стефан Првовенчани, 98–106.

знатно стишале. Непријатељски настројен према Србији латински цар Хенрих Фландријски умро је у јулу 1216, а бугарски цар Борило није предузимао даље кораке против Србије. На јужним границама, како је речено, Србија отпочиње нови период добросуседских односа и сарадње са Епирском државом. Северни непријатељ Срба Угарска, тачније њен владар Андрија II у то време припремао се да оствари стари завет свог оца Беле III и да узме учешће у Петом крсташком рату за ослобођење Јерусалима од муслимана. Угарска војска се, како бележи Тома Архиђакон, за тај пут укрцала у млетачке лађе у Сплиту крајем августа 1217.²⁷ Дакле, није било изражене спољнополитичке опасности, као што је то било пре нешто мање од годину дана у случају просидбе Марије, која би Стефана приморавала да склапа брак са унуком славног дужда Енрика Дандола.

Ипак, можда се баш у тим новим, повољним приликама по српску државу крију разлози одабира невесте. Не сме се заборавити да је 1217. била година највећег тријумфа немањићке Србије – уздицања на ранг краљевине. Циљ којем се тежило готово две деценије коначно је остварен.²⁸ Раздобље мира, Андријина заокупљеност и одлазак у крсташки поход свакако су допринели да се Стефан поново окрене давнашњој жељи и да од новог папе Хонорија III затражи и добије краљевски венац. Могло би се претпоставити да је успешном исходу његове тежње за стицањем краљевске круне допринео и недавно склопљен брак са западном племкињом, римокатоликињом Аном Дандоло. У то време породица Дандоло имала је велики утицај не само у Венецији, већ је њен припадник Јован Дандоло био и дубровачки кнез, а Општина је управо у време његовог кнежевства склопила врло повољан, пре свега трговачки уговор са српским великим жупаном. Колико је кнез Јован имао удела при склапању овог брака није познато.²⁹

²⁷ *Thomae archidiaconi Historia*, 162.

²⁸ Стефан је први пут 1199. за себе затражио краљевске знаке од папе Иноћентија III, А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustantia* I, Romae 1863, 6. Потом, исти папа, при свом обраћању у једном писму угарском краљу Емерику 1202, након што је овај покорио Србију, налаже му да се та земља потчини римској цркви и подсећа како је велики жупан Стефан Немањић тражио краљевске знаке, али да је он одустао да му пошаље управо због противљења угарског краља, Theiner, *Monumenta Slavorum* I, 14–15. Преписка између угарског краља Емерика и папе Иноћентија III из 1204. Theiner, *Monumenta Slavorum* I, 34, 36, сведочи да је и у то време велики жупан Вукан тражио краљевске знаке од папе, али ни његов покушај није имао успеха.

²⁹ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, 1, ed. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011, 85–87, № 13. Уговор о пријатељству и трговини Стефана Немањића и Дубровника је, нажалост, недатиран, стога се у историографији његов настапак смешта између 1215. и 1217, односно између године када се Јован Дандоло први пут сигурно помиње у изворима као дубровачки кнез и године када је Стефан постао краљ, будући да се у уговору помиње као велики жупан. Уговор је Дубровчанима обезбедио слободу кретања и трговине, праведно решавање судских спорова, а велики жупан се обавезао да неће пружати помоћ њиховим

Брак Стефана Немањића са Аном из рода Дандоло био је, дакле, Стефанов трећи брак и свакако је остварен у току прве половине 1217. Архиђакон Тома наводи да се након смрти архиепископа Бернарда³⁰ краљ Андрија најпре безуспешно умешао у избор сплитског архиепископа, а да су у међувремену (*interea*) краљеве опремљене лађе испловиле на његово припремљено путовање, наравно ка Јерусалиму. Уз тај податак Тома пише и да није било довољно места да се сви крсташи укрцају на тај пут, те да су се неки из тог разлога морали вратити кућама, „док су остали били обавезани да чекају до следеће године”.³¹ Сплитски архиђакон је, дакле, недвосмислено саопштио да је краљ Андрија отишао у крсташки поход. Тек након овог излагања он пише вест о крунисању Стефана, „господара Србије или Рашке”, за краља отпочињући је са „у исто време” (*eodem tempore*), сматрајући под тим период 1217. године, али је јасно да је крунисање уследило убрзо након Андријиног одласка, највероватније после августа 1217.³²

Ипак, како је већ на самом почетку рада истакнуто, ниједан извор изузев *Хронике* Андрије Дандола не бележи да је том чину присуствовао Ана Дандоло. О Ани Дандоло нама помена ни у *Историји* сплитског архиђакона, нити, како је очекивано, у средњовековним српским хагиографијама.

непријатељима, Стефан Првовенчани, 108. Јиречек, *Историја Срба*, 168, сматра да је посредовањем Јована Дандола дошло до склапања брака између Стефана Немањића и Ане Дандоло, то понавља и Ј. Радонић, *Слике из историје књижевности*, Београд 1938, 93.

³⁰ *Thomae archidiaconi Historia*, 162–163, нар. 2.

³¹ Cum autem Andreas rex aliquantam moram faceret preparando navigium, Bernardus archiepiscopus mortis debitum solvit... protinus autem rex misit ad canonicos Spalatenses rogans et consulens, ut eligerent de clericis, ut eligerent de clericis, qui circa ipsum errant, maxime quidem instabant pro quodam Alexandro fisico... sed non fuit petitionis regis admissa, quoniam aliorum tendebat intentionem seniorum, a затим додаје „Interea rex naves ingressus dispositum arripuit iter...non potuit rex tantum habere navigium, quod sufficeret ad passagium omnibus cruce signatis, quam ob rem necessitate compulsi alii redierunt ad propria, alii vero expectaverunt usque ad annum sequentem, *Thomae archidiaconi Historia*, 162.

³² Пада у очи да Тома Архиђакон детаљно описује Андријин *оглазак* у Свету земљу, а затим додаје да је у *исто време* Стефан Немањић примио краљевску круну, свакако након његовог одласка, в. нар. 28, дакле после 23. августа јер је краљ Андрија тада дошао у Сплит одакле се отиснуо у поход, *Thomae archidiaconi Historia*, 160. Андрија Дандоло *Andreae Danduli Chronicon*, 287, бележи пак да је брак између Ане и Стефана склопљен у дванаестој години владавине дужда Петра Зијанија и додаје да је пар крунисан краљевским венцем, дакле, између 5. августа 1216. и 5. августа 1217. Наизглед различита хронологија збивања у вестима сплитског историчара и млетачког хроничара лако се да објаснити. Ако се пажљивије прочита Андријина белешка, види се да је његова главна вест склапање брака између Стефана Немањића и Ане Дандоло и да вероватно њу ставља у поменути временски оквир, а након тога пар се украсио краљевским венцем, што хроничар и потврђује истичући временску разлику између брака и крунисања прилозима *чим* и *иошито*: „dum neptem condam...ducis accepisset in coniugem, ex suasionem uxoris, abiecto scismate, per nuncios a papa optinuit ut regio titulo decoratus esset...”.

Ипак, *краљица Ана* помиње се у дабарској редакцији тзв. *Српској синодика православаља*, насталој у време архиепископа Јакова (1286–1292).³³ Овај *Синодик* налази се у једном рукописном требнику који се чува у манастиру Св. Тројице код Пљеваља³⁴ и који је уједно најпотпунији јер садржи шест саборских аката који сви представљају званичне синодске акте. Наиме, у оквиру другог акта, након што су изложене одлуке Цариградског сабора из 843. и анатеме против бабуна (јеретика), дају се *многа леџа* краљевима Урошу (Милутину), Стефану (Драгутину), архиепископу Јакову и посебно *многа леџа* епископу дабарском Исаији, а затим следе помени: Симеону (Немањи) и Анастасији (Ани), краљу Стефану Првовенчаном и *Ани блајочесџивој краљици*, а потом и наредним српским краљевима и краљицама, архиепископу Арсенију и епископима појединачно по епископијама.³⁵ Име прве српске краљице Ане забележено је, дакле, уз име њеног мужа Стефана, осим у *Хроници* Андрије Дандола, у једном српском *Синодику*, при чему треба истаћи, по својој намени и намери крајње нетенденциозном извору.³⁶ Успомена на њу сачувана је и у српским поменицима из познијег времена.³⁷

Најзад, још једна важна чињеница иде у прилог тврдњи да је Венецијанка Ана Дандоло крунисана заједно са Стефаном 1217. у цркви Св. Петра и Павла у Расу и да је, штавише, она надживела свог супруга

³³ Сматра се да је Сава Немањић на сабору 1220. обнародовао *Српски синодик православаља*, тзв. Прву жичку редакцију, а затим је у време архиепископа Арсенија I (1234–1263) настала Друга жичка редакција. Дабарска редакција *Српској синодика православаља* је из времена архиепископа Јакова (1286–1292). Детаљна анализа поменутих редакција А. Solovjev, „Svedočanstva pravoslavniх izvora o bogomilstvu na Balkanu”, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 5 (1953) 55–58; В. Мошин, „Сербская редакция синодика в неделю православия.” *Анализ текстов, Византийский вестник* 16 (1959) 367–372.

³⁴ Поред пљеваљског рукописа, који је најстарији и потиче из средине XIV века, постоје још два рукописа (загребачки и дечански) у оквиру којих је сачуван текст *Српској синодика православаља*, Solovjev, *n. d.*, 52–68.

³⁵ „... СТЕЈАНОУ ОХ(РИ)СТУ В(А)ГОВЕЉНОМУ И С(В)ЕТОПОЧИШЕМОУ ПРВОВЕЌИЧАННОМУ КРАЈУ ВСЕХ СРБСКИХ ЗЕМЉИ И ЯИЊИ В(А)ГОЧЕСТИВЕЌИ КРАЈИЦЕ ВЕЌНАА ПАМЕТЬ...” Мошин, „Сербская редакция синодика в неделю православия”, 286–305, посебно 303.

³⁶ Ковачевић, „Жене и деца Стефана Првовенчаног,” 25, одбацује овај извор као непоуздан. Наиме, он сматра да је извор настао седамдесет година по смрти Ане Дандоло, која је по Ковачевићу била *груја жена* Стефанова и умрла 1217 (в. нап. 17), те да ју је „познији писац не знајући да је умрла пре прогласа краљевства” по Стефановој титули грешком назвао краљицом наместо великом жупаницом.

³⁷ Занимљиво је да се у неким поменицима помиње као *монахиња Ана*: С. Новаковић, Српски поменици, *Гласник СУД* 42 (1875) 30, „... Помѣни, господи... ‘Благочестиваго и првааго краља Стѣјана, монаха Симѣона и монахию Янѣноу...’”; Н. Целакоски, „Најстариот поменик на Бигорскиот манастир”, *Споменик СХХХI* (1992) 232, где се најпре даје помен Немањи (Симеону) и Анастасији, а потом се даје помен и за „... в(а)гог(е)стивага и првааго краља Стѣјана и мон(а)ха Симѣона и монахию Янѣ...” а у неким једноставно као Ана „... стејан, симѣонъ монахъ и анна...”, Д. Поповић, Б. Тодић, Д. Војводић, *Дечанска љусџиња*, Београд 2011, 235.

скоро пуне четири деценије. Наиме, на такав закључак јасно упућује чувена фреска *Смрт краљице Ане Данголо*, која је насликана на северном зиду припрате цркве Св. Тројице у манастиру Сопоћани. На фресци је приказана краљица Ана на одру у тренутку када њену душу прихвата анђео, а на њеном узглављу појављују се Христос и Богородица.³⁸ Око одра је окупљен српски двор. Њен син и краљ Урош I представљен је у владарској одежди с круном на глави, иза њега стоје принчеви Драгутин и Милутин, а иза њих принцеза Брнча, док леву руку краљице држи и љуби њена снаха краљица Јелена.³⁹ Црквени великодостојник са тонзуром на глави који присуствује и чинодејствује у самом догађају је највероватније архиепископ Сава II.⁴⁰ Дакле, фреска јасно приказује да је краљ Урош био са својом мајком у последњим тренуцима њеног живота, а да су погребу присуствовали и њени унучићи (Милутин, Драгутин и Брнча), као и њена снаха краљица Јелена. Ана је очигледно надживела свог супруга првог српског краља Стефана, који је умро 24. септембра 1227. и који је најпре био сахрањен у Студеници, а потом му је тело пренето у Жичу, да би заслугом његовог сина краља Уроша било пренето у Сопоћане.⁴¹

Неизоставно је питање када је настао сопоћански живопис, односно када је насликана сцена *Смрт краљице Ане* како би се приближно утврдило време краљичине смрти. У науци постоје различита тумачења када је црква Св. Тројице живописана, али су сви сагласни да се то морало догодити крајем шесте или током седме деценије XIII века. Општеприхваћена теза је да је сопоћански живопис настао између 1263. и 1268. године.⁴²

³⁸ Фреска је насликана одмах изнад саркофага краљице Ане израђеног од црвеног камена. Изнад саме фреске на којој је приказана краљичина смрт налази се композиција Страшног суда, што даје додатну симболику. У основи представе *Смрт Ане Данголо* налази се композиција Успење Богородичино, С. Радојчић, *Портиреји српских владара у средњем веку*, Београд 1934, 24–25; В. Ј. Ђурић, *Сопоћани*, Београд 1991², 23–28.

³⁹ В. Ј. Ђурић, „Историјске композиције у српском сликарству”, *Зборник радова Византолошког института* 11 (1968) 104–106, упућује и на закључке П. Поповића, „Смрт мајке краља Уроша I”, *Сликара* 5 (1930) 35–36, који сматра да је принцеза Брнча она која љуби руку краљице Ане јер нема дијадему преко беле мараме и одевена је као покојна краљица, док у жени иза Драгутина и Милутина препознаје краљицу Јелену зато што има истоветну круну као и на њеном портрету у југоисточном углу припрате.

⁴⁰ Радојчић, *Портиреји српских владара*, 24; Ђурић, „Историјске композиције...”, 105; Ђурић, *Сопоћани*, 23.

⁴¹ М. Марковић, *Прво његовање Св. Саве у Палестину*, Београд 2009, 14–15; Ђурић, *Сопоћани*, 29.

⁴² Питањем времена осликавања манастира Сопоћана најпре се бавио В. Петковић, који је на основу изгледа принчева Милутина и Драгутина претпоставио да су били узраста око петнаест година, Милутин нешто млађи, док је Урош предстаљен као човек у педесетим-шездесетим годинама, те је настанак фреске стављао у 1264/1265. В. Петковић, „La mort de la reine Anne a Sopoćani”, *L'art byzantin chez les Slaves: Les Balkans*, 1930, 217–221; М. Purković, „Two notes on mediaeval Serbian history”, *The Slavonic and East European Review* XXIX (1951) 545–547, сматра да

У последњим редовима рада чини ми се да је неопходно још једном истаћи закључке који неминовно произилазе из извора. Млечанка Ана Дандоло била је Стефанова трећа жена и брак са њом склопљен је у првој половини 1217. Стефан и Ана крунисани су краљевском круном донетом из Рима у цркви Св. Апостола Петра и Павла у Расу,⁴³ вероватно септембра 1217. Краљица Ана надживела је Стефана Првовенчаног, а по налогу њеног сина Уроша I њена смрт приказана је на једној од најлепших фресака српске средњовековне уметности. Ни *Српски синодик љавославља* није заборавио прву српску краљицу, дајући јој вечно сећање.

И потоњи српски владари, потомци краљице Ане и краља Стефана Првовенчаног, радо су истицали заједничко порекло са млетачким дуждевима Франческом и Андријом Дандолом. Најпре, у једном акту који је настао 1. маја 1330. г., краљ Стефан Дечански назива дужда Франческа Дандола *најдражим рођаком (proximo suo carissimo)*, а потом то исто чини и краљ Душан у акту од 10. јуна 1333. г.⁴⁴ У једном писму написаном 15. октобра 1345. г. у Серу, Душан се обраћа дужду Андрији Дандолу као *ипрег-рајом рођаку (affini carissimo)*.⁴⁵ Најзад, и дужд Андрија Дандоло, који међу редовима своје *Chronica per extensum descripta* бележи име прве српске краљице, своје рођаке Ане, не пропушта да при додељивању млетачког

је краљица Ана умрла 1258, те да је тада настао сопоћански живопис; Радојчић, *Пориреиши српских владара*, 22, 24–25, се пак опредељује за 1265; В. Ј. Ђурић, „Историјске композиције”, 104; Исти, *Сопоћани*, 25–26, водећи се за неким запажањима С. Мандића, определио се за период између 1263. и 1268. Наиме, у архиепископу који чинодејствује у церемонији препознају архиепископа Саву II, који је на тај положај дошао 1263, те ту годину узимају као terminus ante quem non, док за terminus post quem non узимају Драгутинову женидбу 1268. Не треба занемарити ни чињеницу да се време Драгутиновог рођења може приближно одредити и да се ставља у 1250. или годину-две раније, С. Ђирковић, „Краљ Стефан Драгутин”, *Рачански зборник* 3 (1997) 11, што би онда ишло у прилог тези да је живопис заиста настао око 1265/1266, или коју годину раније, наравно уколико се прихвати да представа Драгутина на фресци одговара петнаестогодишњем дечаку. У новије време Б. Тодић, *Апостол Андреја и српски архиепископи на фрескама Сопоћана*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 2000, 369–370, заступа тезу да је сопоћански живопис настао после 1271.

⁴³ Ј. Калић, „Претече Жиче: Крунидбена места српских владара”, *Европа и Срби: средњи век*, ур. Т. Живковић, Београд 2006, 207–216.

⁴⁴ „...Stephanus dei gratia Servie rex, inclito et magnifico viro domino Francisco Dandulo, eadem gratia duci Venetiarum, proximo suo carissimo, salutem et prosperis in dominum gloriari...” Ljubić, *Listine o одношajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* I, Zagreb 1868, 376–377, 410–411; Ковачевић, *Жене и деца Стефана Првовенчаног*, 32.

⁴⁵ „...Stephanus dei gratia Servie, Dioclie, Chilminie, Zente, Albanie et maritime regionis rex nec non Bulgarie... magnifico et potenti viro domino Andree Dandulo eadem gratia illustri duci Venetiarum et cetera affini carissimo salute...”, а затим у обраћању дужду Андрији Дандолу пише и „...affinitatis vestre magnifice litteras recepimus...”, „...ideo vestra affinitas...” S. Ljubić, *Listine o одношajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* II, Zagreb 1870, 278–279; Ковачевић, *Жене и деца Стефана Првовенчаног*, 32.

грађанства цару Душану и његовој жени краљици Јелени истакне „блиско сродство које је потицало од давнина”.⁴⁶

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- A History of the Crusades* II, ed. K. M. Setton. *The Later Crusades 1189–1311*, edd. R. Wolff, H. Hazard, London 1969.
- Acropolitae Opera* I, edd. A. Heisenberg, P. Wirth, Stuttgart 1978.
- Andreae Danduli Venetorum Ducis Chronicon Venetum, a pontificatu S. Marci ad Annum usque MCCCXXXIX*, *Rezum Italicarum Scriptores* XII, ed. L. A. Muratori, Milano 1778.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, ур. Г. Острогорски, Београд 1971.
- Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, ed. G. Prinzing, Berlin – New York 2002.
- Ljubić, Š., *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I–III*, Zagreb 1868–1872.
- Miklosich, F., M. Müller, *Acta et diplomata graeca medi aevi IV*, Vindobonae 1871.
- Новаковић, С., *Српски ѿменици*, Београд 1875.
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, изд. Љ. Јухас Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 1999.
- Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. O. Perić, D. Karbić, Matijević Sokol M., Ross Sweeney J., Budapest – New York 2006.
- Theiner, A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustantia* I, Romae 1863.
- Баришић, Ф., Ферјанчић Б., Вести Димитрија Хоматијана о „власти Драгувита”, *Зборник радова Визанџолошкој инстџијугија* 20 (1981) 41–58.
- Βαρζόξ, Κ., *Η γεεαλογία των Κομνηνών I–II*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Ђурић, В. Ј., „Историјске композиције у српском сликарству”, *Зборник радова Визанџолошкој инстџијугија* 11 (1968) 99–127.
- Ђурић, В. Ј., *Сојоћани*, Београд 1991².
- Историја српској народа* I, ур. С. Ђирковић, Београд 1981.
- Јиречек, К., *Историја Срба* I, Београд 1952².
- Калић, Ј., „Претече Жиче: Крунидбена места српских владара”, у: *Европа и Срби. Средњи век*, ур. Т. Живковић, Београд 2006, 207–216.
- Ковачевић, Љ., „Жене и деца Стефана Првовенчаног”, *Глас СКА* 60 (1901) 1–64.
- Madden, T., *Enrico Dandolo and the rise of Venice*, Baltimore–London 2003.
- Максимовић, Љ., „’Византинизми’ краља Стефана Радослава”, *Зборник радова Визанџолошкој инстџијугија*, 46 (2009) 139–147.
- Марковић, М., *Прво ѿушовање Св. Саве у Палестину*, Београд 2009.
- Мошин, В., „Сербская редакция синодика в неделю православия. Анализ текстов”, *Визанџијскиј временик* 16 (1959) 317–394.
- Nicol, D., *The despotate of Epiros*, Oxford 1957.
- Petković, V., „La mort de la reine Anne a Sopoćani”, *L’art byzantin chez les Slaves: les Balkans* (1930) 217–221.
- Поповић, Д., Тодић, Б. и Војводић, Д., *Дечанска ѿусџиња*, Београд 2011.

⁴⁶ „...domini reges Raxie ad ducatum nostrum quod propinquitatis affinitas hinc inde antiquitus emanavit...”, S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* III, Zagreb 1872, 185–186; Ковачевић, *Жене и деца Сџефана Првовенчаног*, 32–33.

- Поповић, П., „Смрт мајке краља Уроша I”, *Стираринар* 5 (1930) 30–36.
- Пурковић, М., *Принцезе из куће Немањића*, Виндзор 1956.
- Purković, M., „Two notes on mediaeval Serbian history”, *The Slavonic and East European Review* XXIX (1951) 545–549.
- Радић, Р., „Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века”, *Зборник радова Византолошког института*, 24–25 (1986) 151–289.
- Радић, Р., „Свети Сава и смрт обласног господара Стреза”, у: С. Ћирковић, уредник: *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд 1998, 51–61.
- Радојчић, С., *Пориреши српских владара у средњем веку*, Београд 1934.
- Радонић, Ј., „Жене и деца Стефана Провенчаног од Љуб. Ковачевића”, *Летопис Машице српске*, 208 (1901) 126–130.
- Радонић, Ј., *Слике из историје књижевности*, Београд 1938.
- Runciman, S., *A History of the Crusades III. The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Cambridge 1951.
- Станковић, В., „Стефан Немањић и његов брат Сава у списима Димитрија Хоматина”, у: *Византијски свет на Балкану I*, прир. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 111–118.
- Solovjev, A., „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu”, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 5 (1953) 1–103.
- Тодић, Б., *Аџисол Андреја и српски архиепископи на фрескама Сојоћана*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 2000, 361–379.
- Ћирковић, С., „Краљ Стефан Драгутин”, *Рачански зборник* 3 (1997) 11–20.
- Ферјанчић, Б. и Максимовић, Љ., „Свети Сава и Србија између Епира и Никеје”, у: С. Ћирковић, уредник: *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд 1998, 13–25.
- Ферјанчић, Б., „Србија и византијски свет у првој половини века XIII (1204–1261)”, *Зборник радова Византолошког института* 27/28 (1989) 103–148.
- Ферјанчић, Б., „Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века”, у: Ј. Калић, уредник: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање*, Београд 2000, 31–45.
- Целакоскин Н., „Најстариот поменик на Бигорскиот манастир”, *Споменик СXXXI* (1992) 221–240.
- Целебџић, Д., „Друштво у Епирској држави прве половине XIII века”, Београд 2012 (докторска дисертација у рукопису).

ANNA DANDOLO – THE FIRST SERBIAN QUEEN?

by

Ivana Komatina
The Institute of History Belgrade
Kneza Mihaila 36/II, 11000 Belgrade, Serbia
E-mail: ivana.komatina@iib.ac.rs

SUMMARY: The information that Anna Dandolo, a Venetian aristocrat and a granddaughter of the famous doge of Venice Enrico Dandolo, married Stefan Nemanjić, Grand Prince of Serbia, and was then crowned with him with royal crown, was brought by later Venetian chronicler Andrea Dandolo. Although this information was not recorded by other sources, not even by Thomas the Archdeacon who informed us that Stefan Nemanjić received the royal crown in 1217, the analysis of sources of Western, Byzantine and domestic origin lead to the conclusion that Anna Dandolo was the first Serbian queen. A letter of Demetrius Chomatenus to Stefan Nemanjić clearly indicates that Anna was Stefan's third wife. Marriage between Stefan and Anna was concluded in the first half of 1217, followed by the coronation. In the *Serbian Synodikon of Orthodoxy*, composed at the end of the 13th century, the eternal memory was given to the first Serbian king and queen, Stefan and Anna. The famous fresco in the Monastery of Sopoćani, *Death of Queen Anna*, clearly shows that Anna Dandolo survived her husband. Later Serbian rulers from the Nemanjić dynasty gladly emphasized their kinship with the Venetian doges from the Dandolo family, which was based on the origin of the first Serbian queen.

KEYWORDS: Anna Dandolo, Stefan the First-Crowned, Serbia, Venice, coronation, Sopoćani